

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՀՀ ՍՊՈՐՏԻ ԵՎ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԻԻ
ՊՂՆՁԱՄՈՒԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԲԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1, 2018

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№1, 2018

*Նվիրվում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության 100-րդ, Արցախյան շարժման 30-րդ ու
Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-րդ ամյակներին*

*Dedicated to the 100th anniversary of the First Republic of Armenia, the 30th anniversary
of the Artsakh movement and the 2800th anniversary of the founding of Erebuni-Yerevan*

*Посвящается 100-летию Первой Республики Армения, 30-летию Арцахского движения и
2800-летию основания Эребуни-Ереван*

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2018

*Չրատարակության Է երաշխավորվել Երևանի պետական Չամալսարանի գիտական խորհրդի թիվ 2/8.8 առ 29.11.2018թ. որոշմամբ
 Рекомендовано к публикации решением учёного совета №2/8.8
 от 29.11.2018г. Ереванского государственного университета
 Recommended for publication by the Yerevan State University
 Academic Council Decision №2/8.8 of November 29, 2018*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐ

Նախագահ՝ ԵՊՉ ռեկտոր, ՉՉ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Անդամներ՝

ԱՎԱԳՅԱՆ Արծրուն, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Չրանտ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիթ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳԱԼՍՏՅԱՆ Խաչիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ Զուլիխան, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳՐՈՒՉԴԵՎ Վլադիսլավ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գևորգ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԺԵՅՄՈ Մարտիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 ԼԱՊԵՎԿԱ Վալենտինա, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 ԼՈՒԽՏԵՐՅԱՆԴՏ Օտտո, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Չամբուրգ, Գերմանիա)
 ՉՈՎՍԵՓՅԱՆ Մուշեղ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՂԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, ՉՉ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ Աշոտ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՄԻՆԱՅԱՆ Էդիկ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Կարեն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 ՍԱՐԳՍՅԱՆ Չայկ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՎԱՍԿՈՎ Մաքսիմ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 ԶԵՌՅԱՆ Գարիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԶՈՉԱՐՅԱՆ Տիգրան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ **Ավետից ՉԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Գիտական Արցախ, №1, 2018, Երևան, «ԱԵԳՄՍ» հրատ., 2018, 448 էջ:
 Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, «UYSSA» publ., 2018, 448 pages.
 Научный Арцах, №1, 2018, Ереван, Изд. «ОМУСА», 2018, 448 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 1-ին համարում տեղ են գտել հայկական արդի հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետականության վերաբերյալ Չայաստանը, Արցախը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Գերմանիան, Լեհաստանը և Բելառուսը ներկայացնող հեղինակների գիտական աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում գետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2018թ. սեպտեմբերի 13-16-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Չայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» 3-րդ միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

The first issue of «Scientific Artsakh» journal comprises the scientific works of authors from Armenia, Artsakh, the United States of America, Germany, Poland and Belarus on one of the most urgent problems for Armenians – the statehood. The publication also contains the best scientific articles of the 3rd international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 13-16, 2018 in Stepanakert.

В первом номере журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы авторов из Армении, Арцаха, Соединенных Штатов Америки, Германии, Польши и Беларуси по одной из актуальных для армян проблем – государственности.

В издании размещены также лучшие научные статьи 3-ей международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 13-16 сентября 2018 года в Степанакерте.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Rector of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Members:

AVAGYAN Artsrun, Doctor of Philology, Professor
AVANESYAN Hrant, Doctor of Psychology, Professor
BABAYAN David, Doctor of History, Associate Professor
BALAYAN Vahram, Doctor of History, Professor
DANIELYAN Gevorg, Doctor of Law, Professor
GALSTYAN Khachik, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
GHAZINYAN Gagik, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
GRUZDEV Vladislav, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
GYULAMIRYAN Julieta, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
HOVSEPYAN Moushegh, Doctor of Philology, Professor
KERYAN Garik, Doctor of Political Sciences, Professor
KOCHARYAN Tigran, Doctor of Political Sciences, Professor
LAPAEVA Valentina, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
LUCHTERHANDT Otto, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
MARKOSYAN Ashot, Doctor of Economic Sciences, Professor
MINASYAN Edik, Doctor of History, Professor
NERSISYAN Karen, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
SARGSYAN Hayk, Doctor of Economic Sciences, Professor
VASKOV Maksim, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
YEGHIAZARYAN Arman, Doctor of History, Associate Professor
ZEJMO Marek, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Candidate of Law, Associate Professor

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: ректор ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор Арам СИМОНЯН

Члены:

АВАГЯН Арцрун, доктор филологических наук, профессор
АВАНЕСЯН Грант, доктор психологических наук, профессор
БАБАЯН Давид, доктор исторических наук, доцент
БАЛАЯН Ваграм, доктор исторических наук, профессор
ВАСЬКОВ Максим, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
ГАЛСТЯН Хачик, доктор политических наук, доцент
ГРУЗДЕВ Владислав, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
ГЮЛАМИРЯН Джульетта, доктор педагогических наук, профессор
ДАНИЕЛЯН Геворг, доктор юридических наук, профессор
ЕГИАЗАРЯН Арман, доктор исторических наук, доцент
ЖЕЙМО Марек, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
КАЗИНЯН Гагик, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
КЕРЯН Гарик, доктор политических наук, профессор
КОЧАРЯН Тигран, доктор политических наук, профессор
ЛАПАЕВА Валентина, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
ЛЮХТЕРХАНДТ Отто, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
МАРКОСЯН Ашот, доктор экономических наук, профессор
МИНАСЯН Эдик, доктор исторических наук, профессор
НЕРСИСЯН Карен, кандидат экономических наук, доцент
ОВСЕПЯН Мушег, доктор филологических наук, профессор
САРГСЯН Гайк, доктор экономических наук, профессор

Главный редактор: кандидат юридических наук, доцент Аветик АРУТЮНЯН

*Տպագրվում է ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության աջակցությամբ
Is published with the support of the Ministry of Sport and Youth Affairs of the Republic of Armenia
Публикуется при поддержке Министерства спорта и по делам молодежи Республики Армения*

ԱՐՑԱՆԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ՈՒ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

ԲԱԳՐԱՏ ԱՍԱՏՐՅԱԼ

Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի տնտեսությունների զարգացման առկա միտումների ուսումնասիրությունը բացառիկ հնարավորություն է ընձեռում զարգացման առկա խոչընդոտների բացահայտման, տնտեսական կյանքում առկա առանձին երևույթների ավելի խոր ուսումնասիրության և համապատասխան եզրահանգումների անելու համար: Թեև Հայաստանն ու Արցախը գտնվում են տնտեսավարման միասնական դաշտում՝ միասնական հարկաբյուջետային ու դրամավարկային կարգավորումներով, տնտեսությունում կառուցվածքային բարեփոխումների միասնական մոտեցումներով ու սկզբունքներով, սակայն վերջին տասնամյակում տնտեսական քաղաքականության արդյունքները նշված երկու տնտեսական միջավայրերում էապես տարբերվում էին:

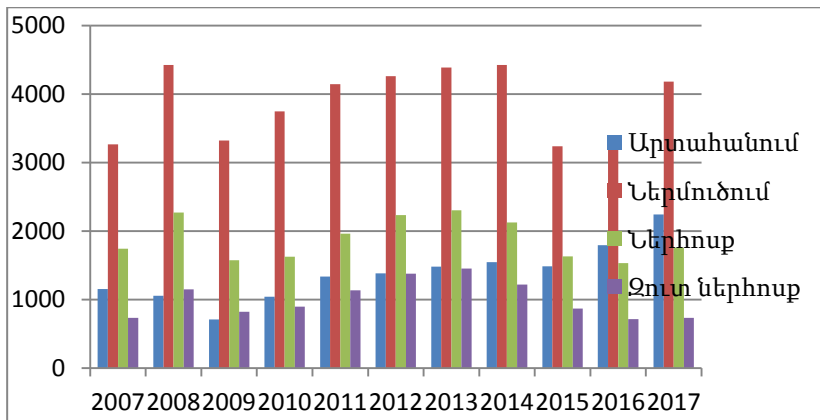
Այս փաստն արդեն պարտադրում է ավելի ուշադիր անդրադարձ կատարել այդ տնտեսական միջավայրերի համեմատական վերլուծությանը, տնտեսական քաղաքականության կիրառվող մոտեցումների ու միջոցառումների, դրանց հետևանքների ուսումնասիրությանը: Դեռ ավելին, առկա իրողությունը՝ միասնական տնտեսավարման դաշտ և որոշակի առանձնահատկություններով բնութագրվող տնտեսական քաղաքականություններ, հնարավորություն է ընձեռում տնտեսական քաղաքականության առանձին գործիքների, մասնավորապես հարկային կարգավորումների ու կառուցվածքային միջոցառումների փորձարկում ավելի փոքր միջավայրում, արդյունքների ամփոփում, մոտեցումների շտկում և միայն կատարելագործելուց հետո այդ միջոցների կիրառում ամբողջ տնտեսական դաշտում: Իհարկե միասնական տնտեսավարման դաշտը բնավ չի նշանակում նույնական, ակնհայտ է, որ առկա են էական տարբերություններ, պայմանավորված միջավայրերի տարբերություններով, մասնավորապես փոքր միջավայրերում անհնար են կոռուպցիոն այն դրսևորումները, որոնք հատուկ են ավելի մեծ միջավայրերին, կամ ՀՀ-ում ձևավորված արատավոր զարգացումները՝ իշխանության ու բիզնեսի սերտաճումը, մենաշնորհները և այլ, նույն կերպ դրսևորվել փոքր միջավայրերում, բայց նաև չեն կարող իրենց ազդեցությունը չթողնել դրա զարգացումների վրա: Ամեն դեպքում տնտեսական զարգացումների իմաստով որոշիչ են ՀՀ-ում առկա իրավիճակն ու զարգացումները և դրանց անաչառ ուսումնասիրությունը, առավել ևս Հայաստանում ստեղծված նոր իրավիճակը ուղղակի դնում է այդ պահանջը:

ՀՀ-ում ձևավորված նոր իրավիճակը հնարավորություն է տալիս քննության առնել մեր երկրի կյանքի բոլոր ոլորտները ու մասնավորապես առավել որոշիչ՝ տնտեսական հատվածը: Խոսքը գնում է տնտեսական կյանքի բոլոր բաղադրիչների մասին՝ տնտեսական քաղաքականության ու նրա առանձին հատվածների արդյունավետությունից մինչև պետական կառույցների ու հասարակական հաստատությունների գործելաճի ու ձեռնարկված ու ձեռնարվող միջոցառումների նպատակահարմարության ու արդյունավետության խնդիրները: Ընդ որում նոր իրավիճակը բացառիկ հնարավորություն է սթափ գնահատել ու բժախնդրորեն անդրադառնալ առկա վիճակին ու զարգացումներին: Սա առավել կարևոր է, քանզի երրորդ հազարամյակում մեր միջավայրում ձևավորվեց արատավոր մի մոտեցում, որ առկա խնդիրները անգամ քննարկման առարկա չէին դառնում, քաղաքական դաշտում իշխող տգիտությունը ներթափանցում էր մեր կյանքի բոլոր ոլորտները, բացառելով քննարկումն ու արդյունքում դուրս մղելով միտքը, տեղ բացելով

պարզունակ մոտեցումների, կուտակվող խնդիրները աջքաթող անելու և միայն թվացյալ կամ իրական հաջողությունները արձանագրելու ու գովերգելու մոտեցմանը: Ու թեև երրորդ հազարամյակի սկիզբը Հայաստանի տնտեսության համար հանդիսացավ դրական տեղաշարժերի ժամանակահատված՝ արձանագրվեց երկնիշ տնտեսական աճ, կայունացավ սոցիալ-տնտեսական վիճակը, աճեց կենսամակարդակը, էապես նվազեց արտագաղթը, սակայն դրական տեղաշարժերը չընդգրկեցին խորքային, համակարգային նշանակություն ունեցող երևույթները, չապահովվեց դրանց վերարտադրությունը: Արդյունքում կարճ ժամանակ հետո ի հայտ եկան երկրի տնտեսության զարգացման շեղումները: Փաստորեն տնտեսական աշխուժացումը, որի առանցքը նախորդ շրջանի բարեփոխումներն էին, արտաքին դրական կոնյուկտուրայի ու դեպի Հայաստան ֆինանսական հոսքերի աշխուժացման պայմաններում տվեց դրական արդյունք: Սակայն այն իրականացվող քաղաքականության ներքո, երբ ֆինանսական հոսքերը առավելապես ուղղվում էին կարճ ժամանակահատվածում միջոցների վերադարձը ապահովող, մասնավորապես բնակարանային շինարարության, առևտրի ու սպասարկման ոլորտները, առաջին իսկ արտաքին ցնցման ներքո վերափոխվեց տնտեսական խոր անկման իր բոլոր հնարավոր հետևանքներով:

Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը բացահայտեց ՀՀ տնտեսական զարգացման կուտակվող խնդիրները և Հայաստանում առկա քաղաքական ճգնաժամի ու ետընտրական ողբերգական զարգացումների ներքո հանգեցրեց տնտեսական խոր անկմանն իր բազմաբնույթ բացասական դրսևորումներով: Առանցքային միջոցը, որին դիմեցին իշխանությունները, փորձն էր պետության տնտեսավարման դերի կտրուկ փոփոխություն իրականացնելը, հիմնականում պետական երաշխիքներով արտաքին շուկաներից ֆինանսական միջոցների ներգրավման ու տնտեսությունում տեղաբաշխման միջոցով, մոռացության մատնելով խիստ անհրաժեշտ դարձած համակարգային բարեփոխումները: Արդյունքում, վերջին տասնամյակում Հայաստանյան տնտեսության զարգացումների հիմնական բնութագրիչը հանդիսացավ տնտեսական աճի տեմպերի անկումը ետճգնաժամային ամբողջ շրջանում և դրանց մեծ տատանումները, որի հետևանքով դոլարային արտահայտությամբ ՀՆԱ-ի ծավալների աճի բացակայությունը՝ 2008թ. արդյունքներով ՀՀ ՀՆԱ-ն կազմեց 11 մլրդ 662 մլն ԱՄՆ դոլար, իսկ 2017թ. միայն հասավ 11.6 մլրդ: Դրան զուգահեռ երկրում խորանում էր կոռուպցիան, որոշիչ դեր էին ստանում երկրի տնտեսությունում դեռևս նախորդ շրջանում իշխող դիրք ստացած տնտեսավարողները, այլասերվում ազատական տնտեսության հիմնարար տարրերը՝ ազատ մրցակցությունը, ձեռներեցության ազատությունը, սեփականության իրավունքի պաշտպանվածությունը և այլն: Ձևավորված օլիգարխիկ համակարգը բերվեց կատարյալ տեսքի՝ տնտեսության մեջ որոշիչ դիրք ունեցողները իշխող դերակատարություն ստացան նաև քաղաքական մարմիններում ու կառավարման համակարգում: Բիզնեսի ու իշխանության սերտաճման ներքո, տնտեսական քաղաքականությունը վերածվեց առանձին միջոցառումների, որոնց շարքում տեսանելի էին առանձին բիզնես-խմբերի շահերի պաշտպանությանն ուղղվող տարրերը: Ուշագրավ է, որ մեր երկրի օլիգարխիայի նշանակալից մասը առանձին տեսակի ապրանքներ ներմուծողներն են կամ դրանց իրացումը կազմակերպողները: Նշվածի ներքո տնտեսությունը վերածվեց փակ համակարգի, որը անգամ չունեւ ներդրումների պահանջ, ինչը, իր հերթին, հանգեցրեց օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ծավալի շարունակական նվազմանը: Փաստորեն հայաստանյան տնտեսական համակարգի առավել եկամտաբեր հատվածը, բացի հումքի արտահանումից, կազմեցին ներմուծում-առևտուր շղթան, որի կենսունակությունը ապահովվում էր մասնավոր տրանսֆերտների հոսքը: Մրցակցության բացակայության կամ առանձնահատուկ կարգավորման ռեժիմների առկայության

պարագայում, որի էությունը պետական ամենաբարձր մակարդակով բնութավորումն էր, ապահովվում էր տվյալ հատվածների գործունեության երաշխավորված եկամտաբերությունը: Ստացված եկամուտների մի մասը ուղղվում էր համակարգի վերարտադրության ապահովմանը ընտրակաշառքների, անգամ քաղաքական մարմինների ու պետական կառավարման համակարգի գործունեության համար լրացուցիչ խրախուսումների ու պարգևավճարների տեսքով: Իսկ այդ օղակների գործունեության արդյունքում իրենց տնօրինության տակ մնացող եկամուտների մի զգալի մասը պարբերաբար դուրս էին բերվում երկրից, պայմանավորելով կապիտալի արտահոսքը, որը ժամանակի ընթացքում ավելի ծավալուն էր դառնում: Ուշագրավ է նաև, որ մասնավոր արտաքին ներդրումների ծավալների կրճատման ներքո դրսևորվեց ՀՆԱ-ի կառուցվածքում կուտակման բաժնի զգալի կրճատումը, շինարարության ոլորտի շարունակական անկումը, որը կանխվեց միայն 2017թ-ին, (որոնց ազդեցությունը տնտեսական զարգացումների վրա կդրսևորվի առաջիկա միջևաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում):

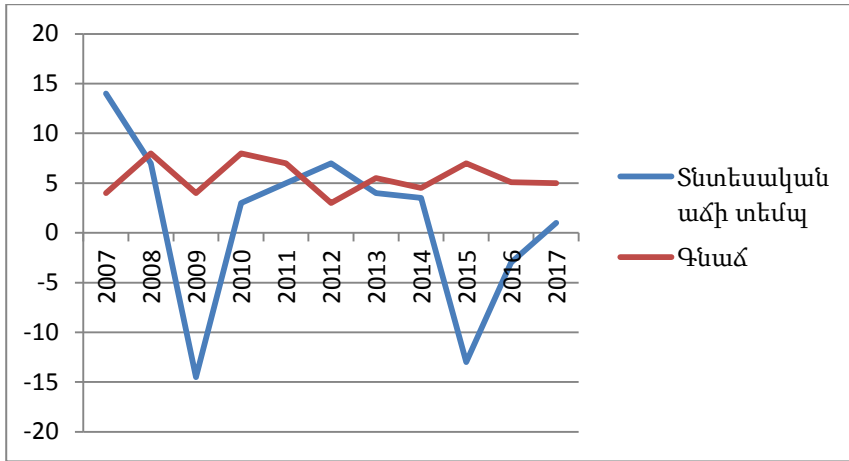
Գծապատկեր 1. ՀՀ արտահանումն ու ներմուծումը, ՀՀ բանկերի միջոցով ֆիզիկական անձանց անուսով տարեկան փոխանցումները, մլն ԱՄՆ դոլար 2007-2017թթ.

Իհարկե երկրի տնտեսական կյանքում կատարվում էին նաև որոշ դրական տեղաշարժեր, որոնց թվում կարելի է առանձնացնել՝

- արտահանման առաջանցիկ աճը ներմուծման նկատմամբ (2008-2018թթ. ընթացքում ներմուծման ծավալների շուրջ 5.5%-ով կրճատվելու պարագայում արտահանման ծավալները աճել են ավելի քան 2.1 անգամ),
- արտահանման կառուցվածքում հանքաքարի, սև և գունավոր մետաղների տեսակարար կշռի նվազում 42%-ից մինչ 37%, ինչը, սակայն, ուղեկցվեց արտահանման ընդհանուր ծավալում հանքաքարի տեսակարար կշռի մոտ կրկնապատիկ աճով,
- արդյունաբերության աճի տեմպերի գերազանցումը ՀՆԱ-ի աճի տեմպերի նկատմամբ (անվանական ՀՆԱ-ն Նույն ժամանակահատվածում աճել է մոտ 56%-ով, մինչդեռ արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը՝ 2,2 անգամ), ՀՆԱ-ի կառուցվածքում արդյունաբերության տեսակարար կշռի աճը:

Դրական զարգացումների թվում կարելի է առանձնացնել ֆինանսական հատվածի, մասնավորապես բանկային համակարգի արդյունավետ գործունեությունը, ֆինանսական միջնորդության մակարդակի աճը: Այսպես, ՀՀ բանկային համակարգի

ակտիվներ/ՅՆԱ հարաբերակցության 2008-2017թթ. աճեց 28.7%-ից մինչ 78.2%, իսկ վարկ/ՅՆԱ հարաբերակցությունը 17.8-ից 45.1%-ի:

Գծապատկեր 2. Տնտեսական աճի տեմպերը և գնաճը ՀՀ-ում 2007-2017թթ

Անառարկելի դրական դրսևորումներից է գնաճի կառավարելի մակարդակը՝ թեև նշված ժամանակահատվածի առանձին տարիներին այն շեղվում էր տարեկան ծրագրային ցուցանիշներից, ինչը բնական էր տնտեսական աճի տեմպերի բարձր տատանողականության պայմաններում, սակայն միջինժամկետ և ամբողջ ժամանակահատվածում ապահովվել էր գնաճի ոչ բարձր մակարդակը:

Սակայն ընդհանուր առմամբ ակնհայտ է այն նահանջը, որ ապրել է Հայաստանի Հանրապետությունը 2008-2017թթ-ին և որի կարևորագույն բնութագրերն էին՝

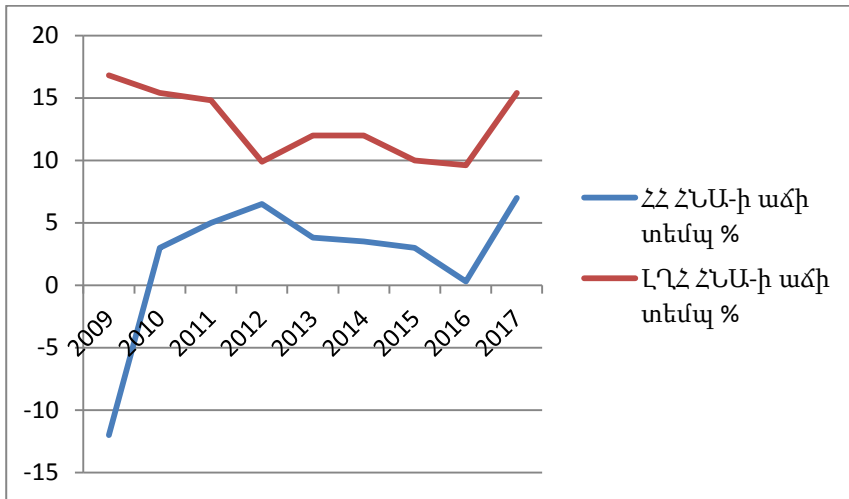
- սոցիալական չտեմպերի իրավիճակ և աղքատության մակարդակի աճ 27.9%-ից մինչ 29.4% 2016թ-ին (վերջին հրապարակված տվյալ) և դրա խորացումը 2017-ին;
- գործազրկության բարձր և աճող մակարդակ՝ պաշտոնական տվյալների համաձայն, որոնք իհարկե չեն արտացոլում ամբողջական պատկերը, 2008թթ-ին գործազուրկ էին աշխատանքային ռեսուրսների 10.5 %, 2016թ-ին 10.9 %-ը,
- արտաքին պարտքի շուրջ քառապատիկ աճը նշված ժամանակահատվածում և դրա սպասարկման ծախսերի կտրուկ աճը (վերջինս ներկայումս և առաջիկա տարիներին կկազմի պետական բյուջեի եկամուտների շուրջ 10 %-ը):

Նշվածի հետևանքով և տնտեսական աճի ըստ էության բացակայության պայմաններում կտրուկ փոփոխվում է երկրի ժողովրդագրական վիճակը՝ փաստորեն նշված ժամանակահատվածի առավել ցավալի ու ծանր հետևանքը բնակչության արտագաղթն էր և երկրի ժողովրդագրական պատկերի փոփոխությունները, որոնց թվում հարկ է առանձնացնել՝

- ժողովրդագրական իրավիճակի վատթարացումը, բնակչության շարունակական արտագաղթը (վերջին տասնամյակում Հայաստանից մեկնած և ժամանած ՀՀ բաղաբաղիների բացասական տարբերությունը գերազանցում է 430.0 հազարը),
- ծնելիության մակարդակի անկում 41.2 հազ. 2008թ 37.7-ի 2017թ;

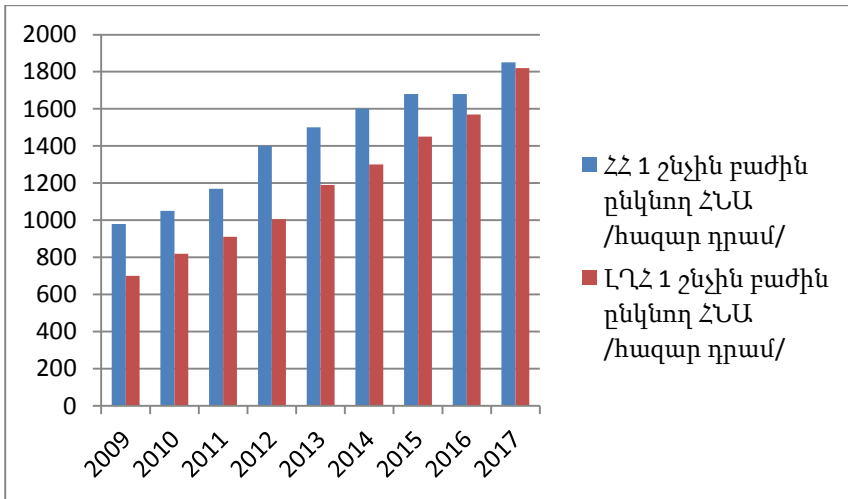
- մահացության մակարդակի աճ բացարձակ թվի անփոփոխ մնալու պարագայում՝ 27.4 հազ. 2017թ-ին;
- ամուսնությունների թվի նվազում 18.5-ից մինչ 15.2 հազ.;
- ամուսնալուծությունների թվի աճ 3.0-ից մինչ 3.94 հազ.;
- վերջին տասնամյակում Հայաստանի բոլոր մարզերի բնակչության թվաքանակի նվազում (բացի Երևան քաղաքից),
- բնակչության բնական աճի բացակայություն Լոռվա, Սյունիքի, Վայոց Ձորի և Տավուշի մարզերում:

Այս առումով իբրև ժողովրդագրական նշված զարգացումների հետևանք՝ առաջիկայում, արդեն հիևգ-վեց տարի հետո Հայաստանը բախվելու է դեպոպուլյացիայի երևույթի, այսինքն չի ունենա բնական աճ, մի բան, որը չի եղել հայաբնակ որևէ տարածքում ամբողջ պատմության ընթացքում:

Գծապատկեր 3. ՀՀ և ԱՀ ՀՆԱ-ի աճը/%/ 2008-2017 թթ.

Արդյունքում, Արցախի Հանրապետությունը նշված տասնամյակում արձանագրեց բավականին հուսադրող զարգացումներ սոցիալ-տնտեսական թերևս բոլոր հատվածներում և բնութագրվեց նաև ժողովրդագրական իրավիճակի կայունացմամբ և բնակչության թվաքանակի աճով մոտ 5 %-ով: Այս առումով Արցախը ներկայումս բնութագրվում է ժողովրդագրական զարգացման ցուցանիշների ավելի բարվոք պատկերով՝ 2017թ-ին բնակչության 1000 շնչի հաշվով ծնելիության գործակիցը կազմեց 15,9, իսկ մահացության՝ 8,4, մինչդեռ ՀՀ-ում համապատասխանաբար 13,4 և 9,4:

Գծապատկեր 4. ՀՀ և ԼՂՀ 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ 2009-2017թթ.

Փաստորեն միասնական տնտեսական տարածքում գտնվող երկու պետական միավորները վերջին տասնամյակում ունեցան էապես տարբեր արդյունքներ, ընդ որում, եթե նախորդ ամբողջ ժամանակահատվածում, մինչ 2008թ. արցախյան տնտեսության համար որոշիչ են եղել հայաստանյան զարգացումները, ապա ներկայումս կյանքի է կոչվել տնտեսական զարգացման մի մոդել, որը ստեղծված իրավիճակում ավելի կենսունակ գտնվեց: Ընդ որում եթե տնտեսական քաղաքականության կարևոր հատվածներից ֆիսկալ, դրամավարկային ու կառուցվածքային բարեփոխումների հատվածներում պահպանվում է միասնականությունը, ապա էական տարբերությունները պայմանավորված են համակարգային խնդիրների լուծման, լայն իմաստով կոռուպցիայի ավելի ցածր մակարդակի, բյուջետային ծախսերի ավելի բարձր արդյունավետության և պետության տնտեսվարման գործառույթի ավելի արդյունավետ իրականացման հարցերում:

Առկա իրավիճակը պահանջում է երկարատև և կարճաժամկետ միջոցառումների իրականացում՝

- հասարակության հետ բաց, ազատ, ազնիվ խոսակցություն, առկա խնդիրների հրապարակային քննարկում;
- առկա քաղաքական մենաշնորհի վերացում, քաղաքական մրցակցության հնարավորությունների վերականգնում, ներքաղաքական մրցակցային իրավիճակի զարգացում;
- օրինականության ու սահմանադրական կարգի վերականգնում;
- իշխանության ու բիզնեսի տարանջատում;
- համակարգային բարեփոխումների խորացում, դատական համակարգի կատարելագործում;
- սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնական համամասնությունների և մակրոտնտեսական միջնաժամկետ հիմնական ցուցանիշների;
- պետական բյուջեի համամասնությունների, եկամուտների և ծախսերի ծրագրի;

- ծախսային քաղաքականության վերանայում, տնտեսական ու սոցիալական ցածր արդյունավետությամբ առանձին ծրագրերի ֆինանսավորմանն ուղղվող ծախսերի նվազեցում;
- պետական կառավարման համակարգի բարեփոխում, պետական ապարատի կրճատում, նախարարությունների թվի կրճատում, պետության կողմից մատուցվող ծառայությունների որակի բարձրացում;
- պետական ապարատի պահպանման ծախսերի սառեցում;
- բնակչության ժամանակավոր զբաղվածության ծրագրերի մշակում և դրանց իրականացման համար բյուջեում համապատասխան հոդվածների նախատեսում;
- տնտեսական քաղաքականության դերի աշխուժացում, ֆինանսական համակարգի և սոցիալական հատվածի բարեփոխումների աշխուժացում, նպատակային սոցիալական քաղաքականության իրականացում;
- հակամենաշնորհային միջոցառումների հրատապ մշակում ու իրականացում;
- առևտրի և սպասարկման ոլորտներում նոր խոշոր օբյեկտների հիմնադրման ժամանակավոր սառեցում;
- հակակոռուպցիոն միջոցառումների ամբողջական ծրագրերի մշակում և իրականացում հասարակության ներկայացուցիչների լայն ներգրավման ու պետական կառույցների ներկայացուցիչների մասնակցության կրճատման կամ մասնակցության բացառման միջոցով;
- հարկային բարեփոխումների ծրագրի մշակում և իրականացում, որը պետք է ուղղված լինի հարկային բեռի տեղափոխումը հասարակության ունևոր հատվածի վրա, սպառողից դեպի եկամուտ ստացողը, ցածր եկամուտ ստացողից դեպի բարձր եկամուտ ստացողը;
- ԿԲ անկախության վերականգնում, դրամավարկային քաղաքականության ինքնուրույնության աստիճանի բարձրացում, փոխարժեքի ազատ լողացող քաղաքականության հետևողական իրականացում;
- բանկային համակարգի կայունության և զարգացման ծրագրի մշակում և իրագործում, ավանդների հատուցման երաշխավորված շեմի բարձրացում;
- զբաղվածության ընդլայնման, նոր աշխատատեղերի ստեղծման, այդ թվում, օր., «անունդ աշխատանքի դիմաց», միջգյուղական և ներգյուղական ճանապարհների վերականգնման, այդ թվում նաև համայնքի և նրա ներկայացուցիչների միջոցների ներգրավմամբ, հասարակական բնույթի աշխատանքների իրականացման ծրագրերի մշակում և իրականացում;
- ըստ առանձին մարզերի և մարզերի առանձին հատվածների սոցիալական իրավիճակային նպատակային ծրագրերի մշակում և իրականացում:

Նշված միջոցառումների շարքում առանձնահատուկ է տնտեսության մեջ պետության դերի վերափոխումը, մասնավոր հատվածի հետ համագործակցության նոր մոտեցումների մշակումն ու նոր գործիքների կիրառումը, որի առումով խիստ կարևոր է դառնում Արցախում կուտակված փորձի ուսումնասիրությունն ու հետագա կիրառումը 33-ում:

Բագրատ Ասատրյան
ԱՐՑԱԽԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ԻՄԱՆԱԿՆԴԻՐՆԵՐՆ ՈՒ ԳՆԱՆԱԿԱՐՆԵՐԸ

Բանալի բառեր` ՀՆԱ, տնտեսական աճ, գնաճ, արտահանում ներմուծում, վճարային հաշվեկշիռ, տնտեսական քաղաքականություն

Թեև Հայաստանն ու Արցախը գտնվում են տնտեսավարման միասնական դաշտում, վերջին տասնամյակում տնտեսական քաղաքականության արդյունքները նշված երկու տնտեսական միջավայրերում էապես տարբերվում էին: Էական տարբերությունները պայմանավորված են համակարգային խնդիրների լուծման և պետության տնտեսավարման գործառույթի ավելի արդյունավետ իրականացման հարցերում: Ներկայիս պայմաններում կարևոր է տնտեսության մեջ պետության դերի վերափոխումը, մասնավոր հատվածի հետ համագործակցության նոր մոտեցումների մշակումն ու նոր գործիքների կիրառումը, որի առումով խիստ կարևոր է դառնում Արցախում կուտակված փորձի ուսումնասիրությունն ու հետագա կիրառումը ՀՀ-ում:

Bagrat Asatryan
PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF ARTSAKH
AND ARMENIAN ECONOMIES

Key words: *GDP, economic growth, inflation, export import, payment balance economic policy*

Although Armenia and Artsakh are in the united economic field, the results of economic policy over the past decade have essentially differed in these two economic environments. Significant differences are due to the solution of systemic issues and to the effectiveness of the state's economic functioning.

Under current conditions, the role of the state in the economy, the development of new approaches to cooperation with the private sector and the application of new instruments are important, in which the study and subsequent application of the accumulated experience in Artsakh becomes very important.

Баграт Асатрян
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АРЦАХСКОЙ И
АРМЯНСКОЙ ЭКОНОМИК

Ключевые слова: *ВВП, экономический рост, инфляция, экспорт, импорт, платежный баланс, экономическая политика*

Хотя Армения и Арцах находятся в едином экономическом поле, результаты экономической политики за последнее десятилетие существенно различаются в этих двух экономических средах. Значительные различия связаны с решением системных проблем и с эффективностью экономического функционирования государства. В нынешних условиях важна трансформация роли государства в экономике, разработка новых подходов к сотрудничеству с частным сектором и применение новых инструментов, в которых изучение и последующее применение накопленного опыта в Арцахе приобретают очень важное значение.

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԶԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS
СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

- 1. Աթիկյան Մանե** - ԶՅ Պետական կառավարման ակադեմիայի (ԶՅ ՊԿԱ) ասպիրանտ
Atikyan Mane - PhD student, Public Administration Academy RA (PAA RA)
Атикян Мане - аспирант Академии государственного управления Республики Армения (АГУ РА)
E-mail: a_mane77@yahoo.com
- 2. Առաքեյան Արսեն** – Զայ-ռուսական համալսարանի (ՅՌՅ) դասախոս, արվեստագիտության թեկնածու
Arakeyan Arsen - Lecturer, Armenian-Russian University (ARU), PhD in Art Science
Аракелян Арсен – преподаватель Российско-армянского университета (РАУ), кандидат искусствоведения
E-mail: arsarm2001@yahoo.com
- 3. Ասատրյան Բագրատ** – Երևանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ) դասախոս, ԶՅ ԿԲ Նախկին նախագահ, տ.գ.թ., դոցենտ
Asatryan Bagrat – Lecturer of Yerevan State University (YSU), former Chairman of the RA Central Bank, Candidate of Economics, Associate Professor
Асатрян Баграт – преподаватель Ереванского государственного университета (ЕГУ), бывший председатель ЦБ РА, к.э.н., доцент
E-mail: b_asatryan@yahoo.com
- 4. Ավագիմյան Նարինե** - Արցախի գիտական կենտրոնի հայցորդ
Avagimyan Narine – PhD student, Scientific Centre of Artsakh
Авагимян Нарине - соискатель Научного центра Арцаха
E-mail: narine.avagimyan.92@mail.ru
- 5. Ավագյան Գայանե** - ԵՊՀ Ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի ասպիրանտ
Avagyan Gayane – PhD student, Faculty of Journalism, YSU
Авагян Гаянэ - аспирант факультета журналистики ЕГУ
E-mail: gayaneavakyan@gmail.com
- 6. Ավանեսյան Նարինե** – Արցախի պետական համալսարանի (ԱրՊՀ) ֆինանսահաշվային ամբիոնի վարիչ, ԱԵԳՄՄ անդամ, տ.գ.թ., դոցենտ
Avanesyan Narine – Head of the chair of finance and accounting, Artsakh State University (ASU) member of UYSSA, Candidate of Economics, Associate Professor
Аванесян Нарине - заведующая финансово-учетной кафедрой АрГУ, член ОМУСА, к.э.н., доцент
E-mail: nara44@yandex.ru
- 7. Ավանեսյան Իսկուհի** - ԱրՊՀ դասախոս, ԱԵԳՄՄ անդամ, պ.գ.թ.
Avanesyan Iskuhi – Lecturer of ASU, Candidate of History, member of UYSSA
Аванесян Искуи – преподаватель АрГУ, к.и.н., член ОМУСА
E-mail: iskuhi82@mail.ru

- Սամսոն Դավոյան.** Հարավկովկասյան երկրներում իրականացված վերափոխումների համեմատական արդյունավետության գնահատումը.....291
Samson Davoyan. The Assessment of the Comparative Effectiveness of Reforms in the South Caucasus Countries
Самсон Давоян. Оценка сравнительной эффективности реформ в Южно-Кавказских странах
- Բագրատ Ասատրյան.** Արցախի և Հայաստանի Հանրապետությունների տնտեսությունների զարգացման հիմնահիմունքներն ու հեռանկարները.....300
Bagrut Asatryan. Problems and Prospects of the Development of Artsakh and Armenian Economies
Баграт Асатрян. Проблемы и перспективы развития экономик республик Арцах и Армении
- Արմինե Սչանյան.** Արցախի Հանրապետության և Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեների ձևավորման փուլերի համեմատականը.....308
Armine Schanyan. Comparison of the Phases of the Formation of State Budgets of Republic of Artsakh and Republic of Armenia
Армине Счанян. Сравнение фаз формирования государственных бюджетов Республики Арцах и Республики Армения
- Եվգենյա Հայրիյան.** Արցախի Հանրապետության տնտեսության ձեռքբերումներն ու արդի մարտահրավերները.....314
Yevgenya Hayriyan. Achievements and Modern Challenges of Artsakh Republic Economy
Евгения Айриян. Достижения и современные вызовы экономики Республики Арцах
- Կարեն Գրիգորյան.** ՀՀ տնտեսության իրական և ֆինանսական հատվածների տնտեսագիտական մեկնաբանումների վերլուծությունը.....320
Karen Grigoryan. Analysis of Economic Observations of Real and Financial Sectors of the Economy of Republic of Armenia
Карен Григорян. Анализ экономических интерпретаций реального и финансового секторов экономики Республики Армения
- Նադեժդա Աֆյան.** Էկոլոգիական ապահովագրության ներդրման անհրաժեշտությունը կայուն զարգացմանը համընթաց.....325
Nadezhda Afyan. The Necessity to Introduce Ecological Insurance in Line with Sustainable Development
Надежда Афян. Необходимость внедрения экологического страхования одновременно с устойчивым развитием
- Նարինե Ավանեսյան.** Զճանաչված պետությունների բանկային գործունեության կայացման ու զարգացման առանձնահատկությունները հետխորհրդային տարածաշրջանում.....330
Narine Avanesyan. The Features of the Formation and Development of the Banking System of Unrecognized States in the Post-Soviet Space
Нарине Аванесян. Особенности становления и развития банковской деятельности непризнанных государств на постсоветском пространстве